

9 Φεμινιστική γλώσσα και ορολογία: η συγχρονική και διαχρονική θεώρησή της στο εκπαιδευτικό σύστημα

Βασιλική Μελέτη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο πλαίσιο της Στρατηγικής για την Ισότητα των Φύλων 2014-2017, η εκπαίδευση διαδραματίζει κείμενο ρόλο στη μάχη κατά των στερεοτυπικών συμπεριφορών. Εν μέσω ενός ταχέως μεταβαλλόμενου κόσμου, ωστόσο, ο εκδημοκρατισμός του εκπαιδευτικού μας συστήματος δεν κατόρθωσε να αναιρέσει το ιστορικό βάρος των έμφυλων ανισοτήτων, καθώς η γλωσσική ανισότητα εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τους πιο άναρχους περιορισμούς στην επίτευξη μιας ουσιαστικής ισότητας. Και ενώ η σχέση μεταξύ γλώσσας και φύλου έχει επί μακρόν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης των κοινωνιογλωσσικών επιστημών, τα σχολικά εγχειρίδια και αναλυτικά προγράμματα αντιμετωπίζουν το φύλο ως ένα από τα λιγότερο σημαίνοντα χαρακτηριστικά που ασκούν επιρροή στη χρήση της γλώσσας. Για το λόγο αυτό, είναι αναγκαίοτητα το σχολείο να εξομαλύνει σεξιστικές στάσεις, μέσω ενός σταθερού συστήματος γνώσεων απαλλαγμένου από φυλετικές διακρίσεις, και να αναπτύσσει την κριτική σκέψη των μαθητών, ώστε να τους προσφέρει κίνητρα προσωπικής εξέλιξης. Προς την κατεύθυνση αυτή, η οπτική του φεμινισμού υποστηρίζει ότι η μοναδική λύση δεν αφορά στη δημιουργία μιας ουδέτερης γλώσσας: αντίθετα, οι γυναίκες τάσσονται υπέρ της διαμόρφωσης της δικής τους γλώσσας, είτε μέσω ενός επαναπροσδιορισμού όρων ήδη σε χρήση, ή με την επινόηση νέας ορολογίας. Σε κάθε περίπτωση, η διδασκαλία μιας μη σεξιστικής γλώσσας παραμένει παιδαγωγικά επιβεβλημένη.

Female language and terminology: a synchronic and diachronic viewpoint in the educational system

Vasiliki Meleti

ABSTRACT

Under Europe's Gender Equality Strategy 2014-2017, education plays a key role in combating stereotypical behaviours. In the light of a rapidly changing world, however, the democratization of our educational system has not erased the historical weight of gendered disparities, as language-based inequality remains one of the most intractable constraints to a de facto achievement of equality. Although the relationship between language and gender has long been of interest within sociolinguistics disciplines, school manuals and curricula have seen gender less as a prior attribute that affects language use. Therefore, it is essential that school normalizes sexist attitudes, through a stable knowledge system free of racial discrimination, and develops critical thinking among pupils, in order to provide them with motivation for self-development. In this direction, feminist viewpoint argues that the only way to achieve this is not to create a neutral language: instead, women opt for the shaping of their own language, either by redefining terms already in use, or by inventing a new language. In all cases, teaching a non-sexist language remains pedagogically imperative.

0 Εισαγωγή

Η λειτουργία του σχολείου οφείλει να βασίζεται στη διατήρηση ενοποιητικών πλαισίων με προβολή της κοινότητας ατόμων που ανήκουν σε διευρυμένες ομάδες, όπου αναγνωρίζεται η ατομική ιδιαιτερότητά τους αλλά και η ανάγκη συλλογικής ένταξής τους¹. Παράλληλα, το θέμα της κοινωνιολογικής θεώρησης των σχέσεων των φύλων εντός της εκπαιδευτικής διαδικασίας συγκροτεί ένα πλαίσιο, στο οποίο ενσωματώνονται θεσμοθετημένες πρακτικές και άτυπες σχέσεις, δομημένες στο εκπαιδευτικό σύστημα, οι οποίες νομιμοποιούνται, αναπαράγονται και μεταβιβάζονται στο σχολικό περιβάλλον. Τόσο η ίδια η γνώση όσο και οι εκπαιδευτικοί κώδικες συνδιαμορφώνουν τις θεσμοποιημένες μορφές της σχολικής γνώσης, ενώ στο θέμα των ανισοτήτων αποσιωπώνται προσωπικές εννοιολογήσεις και εμπειρίες μειονοτήτων. Υπό το πρίσμα αυτό, αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα η θεματική των λόγων στη διαμόρφωση των αιτημάτων αλλαγής της αντίληψης ως προς τις ίσες σχέσεις των φύλων: ίσες δε σημαίνει απαραίτητα και ίδιες, αλλά ισάξιες, πράγμα που ανέκαθεν αποτελούσε αίτημα εγρήγορης του γυναικείου κινήματος. Άλλωστε, η συγκεκριμένη θέση συνιστά ένα διακριτό μοντέλο κοινωνικής και συνάμα γλωσσικής συμπεριφοράς.

1 Φύλο και γλωσσική συμπεριφορά

Η γλωσσική συμπεριφορά προσδιορίζει το κοινωνικό, μορφωτικό και πολιτισμικό επίπεδο, ενώ καθορίζει τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης υπόστασης, με αποτέλεσμα να υφίστανται συνακόλουθες διαφορές στη χρήση της γλώσσας. Όλα τα χαρακτηριστικά αποτελούν, άλλωστε, μέρος της ταυτότητας κάθε ανθρώπου, η οποία προσδιορίζεται και από το φύλο. Μέσα από τη διαπίστωση της ανωτέρω διαφοράς επιδιώκεται, λοιπόν, η αποφυγή αρνητικών αξιολογήσεων και στερεοτύπων για τα φύλα, ενώ οι όποιες μεταξύ τους διαφορές ερμηνεύονται βάσει δύο κυρίαρχων θεωριών. Στην πρώτη θεωρία της διαφοράς κουλτούρας, δίδεται έμφαση στο ότι τα φύλα αναπτύσσουν διαφορετικούς τρόπους

---

¹ Για τους πρωταρχικούς στόχους, τις λειτουργίες που θα έπρεπε να επιτελεί το σχολείο και τον τρόπο που επιτυγχάνει να αναπαράγει τις ανισότητες, όπου παρατηρούνται χαρακτηριστικά παραδείγματα, βλ. Αθανασιάδου Γ. & Κασαπίδου Β., *Τα Αναγνωστικά Βιβλία: Βιβλία της Γλώσσας της Ε΄ Τάξης του Δημοτικού Σχολείου*, Δεληγιάννη Β. & Ζιώγου Σ., *Φύλο και Σχολική Πράξη. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Δεληγιάννη Β. & Κουϊμτζή Β. *Τα Στερεότυπα για τους Ρόλους των Δύο Φύλων στα Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου Η Γλώσσα μου*, Φρειδερίκου Α., *Η Τζένη Πίσω από το Τζάμι. Αναπαραστάσεις των Φύλων στα Εγχειρίδια Γλωσσικής Διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*: Κατά την Φρειδερίκου, το αναλυτικό πρόγραμμα ενθαρρύνει τη διάκριση των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς παρόλο που οι μαθητές δε διδάσκονται πλέον «γυναικεία» ή «ανδρικά» μαθήματα, τα στερεότυπα του φύλου ενισχύονται σημαντικά από το περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων.

γλωσσικής συμπεριφοράς, μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Η δεύτερη θεωρία της ανδρικής υπεροχής εστιάζει στο γεγονός ότι το κοινωνικοπολιτισμικό και γλωσσικό κατεστημένο εξοβελίζει τις γυναικείες αξίες, εξαιτίας της πατριαρχικής δομής της κοινωνίας, με αποτέλεσμα ο όποιος κανόνας να ορίζεται από την άρχουσα τάξη των ανδρών. Αμφότερες οι θεωρίες είναι απαραίτητες για την κατανόηση των διαφορών των φύλων, καθώς η διαδικασία της κοινωνικοποίησης διαχέεται σε συγκεκριμένο σεξιστικό πλαίσιο, υπέρ του ανδρικού φύλου.

2 Σεξισμός και στερεότυπα στο σχολείο

Η γλώσσα διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στο σεξισμό και αποτελεί μέσο πραγμάτωσης της επικοινωνίας μεταξύ γυναικών και ανδρών, όπως επίσης και εργαλείο αφομοίωσης και αποτύπωσης της πραγματικότητας. Ως σεξισμός ορίζεται η διάκριση εναντίον ανθρώπων, βασισμένη στο φύλο ή στο σεξουαλικό προσανατολισμό, παρά στα ατομικά τους λάθη, αλλά είναι δυνατόν να αναφέρεται σε οποιαδήποτε ή σε όλες τις διαφοροποιήσεις που στηρίζονται στο φύλο. Ο σεξισμός αναφέρεται σε τρεις διαφοροποιημένες συμπεριφορές:

- στην πίστη πως το ένα φύλο είναι ανώτερο του άλλου
- στην πίστη πως άνδρες και γυναίκες είναι διαφορετικοί, πράγμα που πρέπει να αντανakλάται στη γλώσσα, στην κοινωνία, τα δικαιώματα και το νόμο
- στο μίσος απέναντι στις γυναίκες (μισογυνισμό) ή στο μίσος απέναντι στους άνδρες (μισανδρισμός).

Εξετάζοντας το συγχρονικό και διαχρονικό πλαίσιο λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος, μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, εντοπίζεται μια δυναμική κατασκευή κοινωνικών-εκπαιδευτικών σχέσεων, που δομεί συμπαγώς τη σχολική εμπειρία για τη γυναικεία και ανδρική κουλτούρα, ενώ συνδέεται σημασιολογικά με ευρύτερους προσδιορισμούς και αναλογίες για την έννοια των «κωδικών φύλου»². Έτσι, ο σεξισμός αποτελεί μορφή ρατσισμού, ο οποίος λειτουργεί στο σχολείο ως θεσμικός μικρόκοσμος: ως τέτοιος παρέχει μια πλατφόρμα ανάγνωσης του ευρύτερου περιβάλλοντος, ώστε το σχολείο

---

² Τα αναγνωστικά βιβλία νηπιαγωγείου και δημοτικού σχολείου αναπαράγουν, με κατάδηλο τρόπο, επικρατούσες στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα φύλα, με τις πρωταγωνίστριες των βιβλίων να συγκεντρώνουν τις στερεοτυπικά παγιωμένες και διχοτομικές ιδιότητες του φύλου τους: άνδρες και γυναίκες απεικονίζονται με αντίθετα χαρακτηριστικά, ενώ αποσιωπάται η συμπληρωματικότητά τους και ο δυναμισμός που δείχνουν, όταν τους το ζητούν οι περιστάσεις και η ιστορία, βλ. Μαραγκουδάκη Ε., *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*.

συνιστά μερική αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας που το πλαισιώνει³. Ειδικότερα, το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα δεν είναι απαλλαγμένο από την αναπαραγωγή των κυρίαρχων σεξιστικών προτύπων και των κοινωνικών ρόλων των φύλων, ενώ τα εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου βρίθουν στερεοτύπων ως προς τους ρόλους των φύλων.

Διαχρονικά, είναι εξόφθαλμο ότι η εκπαίδευση ουδέποτε υπήρξε ουδέτερη διαδικασία, εντός των σχολικών αιθουσών, ενώ μαθήτριες και μαθητές εκπαιδεύονται ως έμφυλα υποκείμενα: οι διαμορφούμενες σεξουαλικές ταυτότητες δημιουργούν συνεκδοχικά στερεότυπα και προκαταλήψεις στην εξέλιξη των υποκειμένων. Ως προκαταλήψεις νοούνται αρνητικά και υποτιμητικά στερεότυπα, ενώ η διαφορά μεταξύ στερεοτύπων και προκαταλήψεων έγκειται στο γεγονός ότι τα στερεότυπα αποτελούν προϊόν ασυνείδητων διεργασιών, ενώ οι προκαταλήψεις βρίσκονται κάτω από το συνειδητό, γνωστικό έλεγχο. Οι στερεότυπες αναφορές είναι διάχυτες στα σχολικά βιβλία⁴: στο διδακτικό υλικό ο επαγγελματικός κόσμος είναι αφιερωμένος κυρίως στον άνδρα, ο οποίος ελεύθερα δημιουργεί, κινείται, ταξιδεύει, κι έχει να επιλέξει από ένα ευρύ φάσμα επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Αντιθέτως, περιορισμένα και κατά βάση παραδοσιακά προβάλλονται τα αντίστοιχα γυναικεία επαγγέλματα, όπως νοσοκόμα, βιβλιοθηκάριος, δασκάλα, δακτυλογράφος, αγρότισσα ή παιδίατρος. Η συμμετοχή του άνδρα, σε μια σειρά οικονομικών δραστηριοτήτων, έχει ως αποτέλεσμα να αυξάνει το γόητρό του, ενώ η γυναίκα παρουσιάζεται, με περιορισμένη οικονομική δυνατότητα, να ασκεί δραστηριότητα, η οποία καθορίζεται μέσα από την αόριστη αναφορά της θέσης της στην οικογένεια. Καθώς λοιπόν τα σχολεία ενδύονται αναπόφευκτα το «χρώμα» της γειτονιάς, όπου αυτά λειτουργούν, κάθε περιστατικό σεξιστικού περιεχομένου, εντός του εκπαιδευτικού πλαισίου, αναπαράγει την κοινωνική και οικογενειακή νοοτροπία.

---

³ Το τοπίο της σεξουαλικότητας στο χώρο του σχολείου οργανώνεται στα πλαίσια του ετεροσεξουαλικού πλέγματος, το οποίο αποτελεί το φίλτρο, μέσω του οποίου το κοινωνικό φύλο κατανοείται από μαθήτριες και μαθητές, καθώς και από την πλειοψηφία των εκπαιδευτικών. Για τον ετεροσεξουαλικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης, εφόσον το «αρσενικό» δεν έχει κάποιο νόημα, εάν δε συσχετιστεί με την ετεροσεξουαλική σχέση με το «θηλυκό», καθώς και τις έμφυλες ιεραρχίες μέσα σε αυτήν, βλ. Butler J., *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*.

⁴ Στις μικρές τάξεις του δημοτικού, οπότε τα παιδιά βρίσκονται στο «ενορατικό στάδιο», οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί στις ιδέες που υποκρύπτουν τα εγχειρίδια, με τις οποίες οι μαθητές έρχονται σε επαφή ως αυτονόητες. Καλούνται, άρα, οι εκπαιδευτικοί να ασκήσουν την κριτική τους ικανότητα και να επαναπροσδιορίσουν παγιωμένες στάσεις τους μέσω της κριτικής τους πρωτίστως συνειδητοποίησης και μετασχηματιστικής μάθησης. Ταυτόχρονα, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να λαμβάνουν υπόψη τις αθέατες παραμέτρους που διέπουν τη σχολική ζωή, μέσω καθορισμένων ρόλων, στο πλαίσιο του κρυφού «αναλυτικού προγράμματος» ή διαφορετικά του «παραπρογράμματος». Για περισσότερα σχετικά με την αναπαραγωγή του σεξισμού στα σχολεία, βλ. Τσιραντωνάκη Σ., *Προβληματισμός Εκπαιδευτικών για την Αντιμετώπιση του Σεξισμού στο Δημοτικό Σχολείο*.

3 Στερεότυπα στη διδασκαλία της γλώσσας

Έχει αναδειχθεί ερευνητικά η ύπαρξη έντονου σεξισμού στη διδασκαλία της γλώσσας από την πρώτη κιόλας τάξη του δημοτικού. Στην ελληνική γλώσσα, το γραμματικό γένος προσδιορίζεται από την ιεραρχία αρσενικού, θηλυκού και ουδέτερου, με πρωτεύον και ισχυρότερο - κατά τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη - το αρσενικό. Είναι γεγονός ότι, μέσα από μια κλασικού τύπου ιεράρχηση, υποδηλώνεται σαφής κοινωνικοπολιτική ιεραρχία -που απαιτεί τη δεδομένη σειρά- δίδοντας προτεραιότητα στο ανδρικό φύλο. Από συγκρίσεις και παρατηρήσεις, η χρήση του αρσενικού ως επικρατέστερου γένους, που αντιπροσωπεύει το ανθρωπινό είδος, στερεοτυπικά ισχύει σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, που διαθέτουν γραμματικό γένος: υπάρχει, εν γένει, άμεση σχέση ανάμεσα στο γραμματικό γένος και το φύλο⁵. Ωστόσο, εντοπίζονται και τάσεις αναθεώρησης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα, στα γαλλικά και στα ισπανικά, τη χρήση του αρσενικού τύπου να αντικαθίσταται από τη χρήση διπλού τύπου: π.χ. «tous les acteurs» γίνεται «tous/toutes les acteurs/actrices» ή «todos los estudiantes» γίνεται «todos/todas los/las estudiantes»⁶.

Αναζητώντας, παράλληλα, σε λεξικά της ελληνικής γλώσσας τα λήμματα «γυναίκα» και «άνδρας», διαπιστώνεται ότι επιχειρείται ένας συνδυασμός με άλλα λήμματα, που αποτελούν αρνητικό σημασιολογικό πεδίο για τις γυναίκες και θετικό για τους άνδρες. Τα κάτωθι παραδείγματα είναι διαφωτιστικά: για το θηλυκό γένος έχουν παγιωθεί όροι, όπως «η γυναίκα του δρόμου», «η γυναίκαρά», «η ανδρογυναίκα», ενώ αντίστοιχα για το αρσενικό, «ο ανδρείος», «ο ανδρειωμένος», «ο γενναίος», «ο γενναίοψυχος», «το παλικάρι». Επίσης, παρόμοια στερεότυπα διατηρούνται στο λεξικό του Εμμανουήλ Κριαρά: σε πολλές περιπτώσεις, η γυναικεία συμμετοχή ορίζεται μάλιστα ως η εξαίρεση στον κανόνα, που καθορίζεται από τις ανδρικές δραστηριότητες (π.χ. «γυναικοδουλειά», «γυναικοκαβγάς»), ενώ σε άλλες εκφράζεται η απεικόνιση του γυναικείου πληθυσμού ως άμορφη μάζα (π.χ. «γυναικομάνι», «γυναικόκοσμος»). Εντούτοις, δε γίνεται αναφορά στους όρους «σεξισμός», «σεξιστικό» και «σεξουαλική παρενόχληση», ενώ απουσιάζει ο όρος «ανδρικός σωβινισμός». Στο λεξικό Τεγόπουλου-Φυτράκη, αν και υπάρχουν οι όροι «σεξισμός» και «ανδροκρατία», απουσιάζουν οι όροι «σεξιστικό», «σεξουαλική παρενόχληση» και «ανδρικός σωβινισμός».

Άξιο λόγου είναι και το γεγονός ότι, στην εκπαιδευτική πράξη, ο όρος «άνθρωπος»

⁵ Αυτή είναι η «γενετική» ή «ρυθμιστική» χρήση του αρσενικού τύπου, βλ. Τσιλιπάκου-Μακρή Μ., *Η «γυναικεία» γλώσσα & η γλώσσα των γυναικών*.

⁶ Τσοκαλίδου, Π., *Το φύλο της γλώσσας*, Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.

χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει αποκλειστικά άτομα αρσενικού γένους. Η μονοπώληση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στη χρήση σύνθετων όρων, π.χ. «παλιάνθρωπος»– «παλιογυναίκα», ενώ απουσιάζει το «παλιάνδρας». Κατά τον ίδιο τρόπο, μονοπωλείται ο όρος «παιδί», η οποία, ενώ δηλώνει κορίτσια και αγόρια στην παιδική ηλικία, χρησιμοποιείται για αρσενικά νεαρής ηλικίας από την εφηβεία και μετά, π.χ. «παλιόπαιδο»– «παλιοκόριτσο», ενώ απουσιάζει το «παλιάγορο». Το ίδιο ισχύει και για τα «φτωχόπαιδο»– «φτωχοκόριτσο» και «πλουσιόπαιδο»–«πλουσιοκόριτσο», ενώ απουσιάζουν τα «φτωχάγορο» και «πλουσιάγορο» αντιστοίχως. Αυτοί οι τύποι θα ήταν δυνατοί, αν τα σύνθετα με τη λέξη «παιδί» ήταν ουδέτερα. Ταυτόχρονα, τονίζεται και η έλλειψη όρων αναφερόμενων σε αρνητικά χαρακτηριστικά των αρσενικών, σε αντίθεση με την ποικιλία των αρνητικών θηλυκών χαρακτηριστικών: η μεροληψία αυτή διαιωνίζει ένα σύστημα που κατακρίνει μονίμως τη γυναικεία παρουσία, ενώ επαινεί την ανδρική σεξουαλικότητα (π.χ. «σιγανοπαπαδιά», «ανδροχωρίστρα»).

Εκτιμάται, συνεπώς, ότι η χρήση του αρσενικού τύπου ως κανόνα ενισχύει την αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι γένους αρσενικού και ότι, επιπλέον, το γυναικείο είδος προσδιορίζεται σε σχέση με αυτό. Εξάλλου, πολλές γνωστές παροιμίες εκφράζονται μόνο στο αρσενικό γένος, όπως «ο καλός ο καπετάνιος στη φουρτούνα φαίνεται» ή «το καλό το παλικάρι ξέρει κι άλλο μονοπάτι»⁷. Καθώς η γλώσσα βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη, και επειδή η χρήση αυτής της γλώσσας γίνεται τόσο από γυναίκες όσο και από άνδρες, ισότιμο θεωρείται να αντιπροσταθούν εναλλακτικά σχήματα λόγου, τα οποία θα εκφράζουν τη γυναικεία πραγματικότητα. Τέλος, στα βιβλία γραμματικής και συντακτικού ορίζεται ότι ο αρσενικός τύπος προηγείται του αντίστοιχου θηλυκού και του ουδέτερου: πολλές εκφράσεις δίδουν προτεραιότητα στο αρσενικό, π.χ. «ανδρόγυνο», «ο κύριος και η κυρία Γεωργοπούλου», «Αντώνιος και Κλεοπάτρα», «Αδάμ και Εύα», ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, το θηλυκό είτε αγνοείται είτε συμπεριλαμβάνεται στο αρσενικό, π.χ. «οι δάσκαλοι», «οι καθηγητές», «οι μαθητές», «οι φοιτητές». Σε χαρακτηριστικές μόνο περιπτώσεις, ο θηλυκός τύπος προηγείται, με το ψευδές επιχείρημα της ευγένειας, οπότε και υποδηλώνονται καταστάσεις, με πρωταγωνίστρια τη γυναίκα, λόγω της σχέσης της με κάποιον άνδρα ή λόγω της εξωτερικής της εμφάνισης: «η νύφη κι ο γαμπρός», «κυρίες και κύριοι» κ.ά.

⁷ Αντιστοίχως, με την «κοινώς αποδεκτή πραγματικότητα», η οποία εντούτοις έχει φιλτραριστεί μέσα από το οπτικό πρίσμα μιας διαιωνιζόμενης ανδροκρατούμενης νοοτροπίας, οι παροιμίες και οι εκφράσεις ποικίλουν, ανάλογα με τον τόπο και τη διάλεκτο.

4 Ισότητα φωνή στα φύλα: προς μια αναθεώρηση των όρων

Εκτός από τη γραμματική και το συντακτικό, βαρύνουσα κρίνεται και η σημασιολογική δομή της γλώσσας. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο γλωσσικός σεξισμός, κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, θα πρέπει τα φύλα να εκπροσωπούνται ισότιμα στη χρήση και στο περιεχόμενο της γλώσσας, καθώς και στη δομή του γλωσσικού συστήματος. Η αποφυγή εκμάθησης στερεοτυπικών ρόλων θα συνεισέφερε προς αυτή την κατεύθυνση (π.χ. «η τροχονόμος», «η ταχυδρόμος», «η πυροσβεστήνα»), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι στερεότυποι γυναικείοι ρόλοι κρίνονται υποδεέστεροι, εφόσον εκφράζουν μια υπαρκτή πραγματικότητα (π.χ. «μαμά», «νοικοκυρά»). Περαιτέρω, η χρήση θηλυκού άρθρου μπορεί να συνοδεύεται με τη χρήση της θηλυκής κατάληξης, ακόμη και για όσα ουσιαστικά έχουν καθιερωθεί με αρσενική κατάληξη (π.χ. «η γιατρός / η γιατρέσσα»). Παράλληλα, η ανακύκλωση αρνητικών όρων, έτσι ώστε να ξεφεύγουν από το δεδομένο αρνητικό σημασιολογικό πεδίο, μέσω της χρήσης τους με θετικό τρόπο (π.χ. «φεμινισμός», «γυναικείο κίνημα») και η έκφραση μη στερεοτυπικών ρόλων, όπου και ο άνδρας εκδηλώνει συναισθήματα και στιγμές συγκινησιακής αδυναμίας, θα αμφισβητούσαν αναχρονιστικά μοντέλα παλαιότερων εποχών.

Αν και η τελική επιλογή, της πιο κατάλληλης λύσης στο θέμα του γλωσσικού σεξισμού, θα γίνει από το κάθε εκπαιδευτικό ξεχωριστά⁸, προτείνονται, ωστόσο, ορισμένες εναλλακτικές προτάσεις: 1) Κατάργηση ή αποφυγή της χρήσης όρων που περιορίζουν τους γυναικείους ρόλους σε ορισμένα στερεότυπα (π.χ. «κακιά πεθερά», «κουτσομπόλα» ή «γεροντοκόρη»), 2) Παράλληλη χρήση αρσενικών και θηλυκών τύπων (π.χ. «η/ο γονιός», «ο/η εργάτης/τρια», «ο/η δικηγόρινα/δικηγόρος»), 3) Αντικατάσταση των σεξιστικών όρων με ουδέτερες συνώνυμες αντιστοιχίες, ώστε να αποφεύγονται αρνητικά στερεότυπα (π.χ. «ανδραγάθημα / γενναία πράξη», «επανδρώνω / στελεχώνω», «υιοθεσία / τεκνοθεσία»), 4) Δημιουργία και χρήση αντιστοιχων τύπων για τα φύλα (π.χ. «είναι υπεύθυνος/α για τη στάση της/του στις ευθύνες της οικογένειας»), 5) Χρήση διπλών τύπων στις γενικές αναφορές (π.χ. «οι μαθητές πήγαν εκδρομή / οι μαθήτριες και οι μαθητές πήγαν εκδρομή»), 6) Αλφαβητική σύνταξη, αντί της ισχύουσας στερεότυπης, όπου ο θηλυκός τύπος ακολουθεί τον αρσενικό (π.χ. η «δασκάλα» προηγείται του «δασκάλου»). Όπως γίνεται αντιληπτό, αναγκαία θεωρείται και η ευαισθητοποίηση, μέσα από συζητήσεις και σεμινάρια, στο θέμα του γλωσσικού σεξισμού

⁸ Στην ουσία οι εκπαιδευτικοί προβάλλουν σε μαθήτριες / μαθητές και ενσωματώνουν στην εκπαιδευτική τους πρακτική το περιεχόμενο των προσωπικών τους εσωτερικεύσεων ως προς το φύλο. Η αλλαγή της δικής τους στάσης είναι η λύση στο πρόβλημα, βλ. Κλαδούχου Ε., *Εκπαίδευση και Φύλο στην Ελλάδα: Σχολιασμένη Καταγραφή Βιβλιογραφίας* (υποστηρικτικό διδακτικό υλικό στο www.isotita-epaeek.gr).

στην εκπαίδευση, καθώς και η συμμετοχή γυναικών φεμινιστριών γλωσσολόγων στις διαδικασίες καθορισμού της γλώσσας.

5 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στη συγχρονική και διαχρονική θεώρηση της γλώσσας

Εκτός όμως από το παραπάνω εγχείρημα αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού, οι εκπαιδευτικοί, προωθώντας δημοκρατικές αρχές και ηθικές αξίες, είναι σε θέση να υποστηρίξουν τον κοινωνικό τους ρόλο απέναντι στις μαθήτριες και τους μαθητές τους. Η προσωπική συμβολή και αυτοβελτίωση αποτελεί προϋπόθεση για το παιδαγωγικό τους έργο. Αρκεί να βρεθούν σε κατάσταση προβληματισμού και περισυλλογής ως προς την ευθύνη που τους αναλογεί, όταν αντιλαμβάνονται ότι εργάζονται με μειονοτικές ομάδες, πράγμα που αναδεικνύεται με πιθανά ρητά ή υπόρρητα ερωτήματα, όπως τα ακόλουθα:

- ποια κατανομή ρόλων υπάρχει όσον αφορά στη διαχείριση της τάξης από μαθήτριες/ μαθητές;
- ποια χρήση του λόγου γίνεται και πόσο μπορεί να αναγνωριστεί μέσα σε αυτή και το θηλυκό γένος;
- τι στάση υιοθετείται ως προς προσωπικές φιλοδοξίες των μαθητριών / μαθητών, όταν διαπιστώνεται ότι αυτές είναι προϊόν των κυρίαρχων στερεοτυπικών αντιλήψεων για τη γυναικεία και ανδρική εργασία;
- ποιες οι παρεμβάσεις κατά την επιλογή από τα παιδιά παιχνιδιών, τα οποία αναπαράγουν τη στερεοτυπική αντίληψη για τον καταμερισμό ρόλων στην οικογένεια;
- ποιες είναι απαραίτητες οι τυπικές ή άτυπες δομές που ευνοούν ή ενθαρρύνουν τη γυναικεία συμμετοχή;
- ποιες προσδοκίες υπάρχουν από τους εκπαιδευτικούς σε σχέση με την επίδοση των μαθητών στα θεωρητικά και θετικά μαθήματα, αλλά και σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους, ανάλογα με το φύλο;
- ποιες ευκαιρίες παρέχει το σχολείο ως αντισταθμιστικός μηχανισμός, ώστε να βοηθήσει τα παιδιά να βιώσουν διαφορετικούς κοινωνικούς και γλωσσικούς ρόλους, από εκείνους που έχουν μάθει από την οικογένειά τους, εμπλουτίζοντας την ήδη υπάρχουσα εμπειρία τους;

Κοντολογίς, απαντώντας στα παραπάνω ερωτήματα και εφαρμόζοντας στο σχολικό περιβάλλον μια αποτελεσματική διδασκαλία, οι εκπαιδευτικοί θα κατέληγαν να προωθήσουν τόσο την ενεργητική διδασκαλία όσο και τη συνεργατική μάθηση. Σημειωτέον ότι το σχολείο

έχει τη δυνατότητα να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ευαίσθητης κοινωνίας πολιτών στο ζήτημα της συνύπαρξης με το διαφορετικό⁹, να αναπτύξει τον προβληματισμό για την ύπαρξη στερεοτύπων και διακρίσεων που αφορούν στα φύλα και να προωθήσει την κοινή πολιτισμική κληρονομιά, εμπλουτισμένη από την ίδια τη διαφορετικότητά της. Επιπρόσθετα, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, τα αναλυτικά προγράμματα, τα διδακτικά βιβλία και το περιεχόμενο της διδασκαλίας που προτείνονται κάθε φορά, εκτός από τη μετάδοση γνώσεων, διαμορφώνουν ιδεολογικά τον εν δυνάμει ενήλικα και βοηθούν την ένταξή του στην κοινωνία, μιώντας τον στις εκάστοτε κυρίαρχες κοινωνικές και γλωσσικές αξίες. Μέσα στο χώρο και στο χρόνο της τάξης, τα βιβλία χρησιμεύουν ως βοηθήματα της σκέψης, της ανάπτυξης στάσεων και της αντίληψης για την κοινωνία.

6 Επίλογος

Όσον αφορά στην αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού από τους επίσημους φορείς στην Ελλάδα – ειδικότερα στον τομέα της εκπαίδευσης - δεν έχει υπάρξει, όχι μόνο συστηματική πρωτοβουλία για την προσαρμογή της γλώσσας στα σύγχρονα κοινωνικοπολιτισμικά δεδομένα, αλλά ούτε καν αναγνώριση του ζητήματος. Ήδη από το 1990, είχε εκδοθεί Σύσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία καλούσε τις κυβερνήσεις των κρατών μελών να προωθήσουν τη χρήση ενός λεξιλογίου που να αντικατοπτρίζει την αρχή της ισότητας γυναικών και ανδρών. Σύσταση που αγνοήθηκε από τους επίσημους θεσμούς.

Δυστυχώς, το φαινόμενο του σεξισμού στη γλώσσα περνάει συχνά απαρατήρητο στην Ελλάδα, επειδή δεν αναγνωρίζεται σε ένα κόσμο βαθιά διχοτομημένο ως προς το φύλο. Η εκπαιδευτική πολιτική στο θέμα της ισότητας των φύλων πρέπει να επικεντρωθεί σε έναν κριτικό αλφαριθμητισμό¹⁰ για την ισότητα των φύλων. Αν θεωρητικά μέχρι τώρα ο

⁹ Η συνειδητοποίηση από τον/την εκπαιδευτικό του βαθμού εμφάνισης της προκατάληψης, βάσει και των ερωτημάτων που παρατέθηκαν προηγουμένως, θα οδηγήσει ενδεχομένως στην ανάληψη πρωτοβουλίας και στην υιοθέτηση εναλλακτικών πρακτικών από πλευράς του/της, με σκοπό τη μετάβαση στην παιδαγωγική της εξομάλυνσης της φυλετικής διαφορετικότητας. Δεν θα κάνει διακρίσεις ανάμεσα σε αγόρια τα κορίτσια, ούτε θα επιβραβεύει ή θα επικρίνει συμπεριφορές που αντιστοιχούν στο φύλο. Θα στοχεύει στην ανάπτυξη του «αυτοσυναισθήματος» και της «αυτοπραγμάτωσης» με απώτερο στόχο τη δημιουργία μιας άλλης κοινωνίας, με άλλη νοοτροπία (ΥΠ.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.-ΓΓΛΕ, *Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ-Εκπαίδευση και Πολιτισμός*).

¹⁰ Ο κριτικός αλφαριθμητισμός εμπεριέχει την αντίληψη, την κατανόηση και προτάσεις για τα διαφορετικά περιβάλλοντα, στα οποία ζουν μαθήτριες και μαθητές. Η προσοχή εστιάζεται εκ των πραγμάτων σε ένα κριτικό αλφαριθμητισμό, όπου το θέμα της ισότητας των φύλων συναρτάται με μια ηθική κουλτούρα. Κουλτούρα, η οποία δομεί και ενισχύει κοινωνικές σχέσεις, βασιζόμενη σε μια γνώση, που σε δημοκρατικό περιβάλλον προωθεί την ελευθερία, την ειρήνη και την αξιοπρέπεια για τα άτομα. Για τη διάκριση του γραμματισμού σε κριτικό, ισχυρό και πολιτικό, που διαφοροποιείται από το λειτουργικό γραμματισμό, βλ. Batsleer J., Davies T., O' Rourke R. & Weedon C., *Rewriting English: Cultural Politics of Gender and Class*.

αλφαριθμητισμός βασίστηκε σε μια περιορισμένη γνώση για την ένταξη στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή με διαφορετικούς όρους για τις γυναίκες και τους άνδρες, στη συμμετοχή τους στην εθνική κουλτούρα, ο κριτικός αλφαριθμητισμός εμπεριέχει την αντίληψη, την κατανόηση και προτάσεις για τα διαφορετικά περιβάλλοντα στα οποία ζουν μαθητές και μαθήτριες. Συνεπώς, επειδή η γλώσσα, δεν είναι άμοιρη του φύλου, κρίνεται αναγκαία μια φεμινιστική γλώσσα που θα χρησιμοποιεί ορθά και τα δύο φύλα σε επίπεδο όρων, ενώ επιβάλλεται η ταυτόχρονη κατάργηση του χάσματος θεωρίας και πράξης στην πρόσληψη της ορολογίας κατά την εκπαιδευτική διαδικασία.

Η ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών είναι μια διαδικασία που αποσκοπεί στη χάραξη, εφαρμογή και αξιολόγηση γλωσσικών πολιτικών ισότητας, έτσι ώστε τα φύλα να επωφελούνται ισομερώς από τις εκπαιδευτικές δράσεις, σε όλες τις βαθμίδες αδιακρίτως. Η εν λόγω οπτική οφείλει να διαπνέει ολόκληρο το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να επιτευχθεί η πλήρης εναρμόνισή του με τις θεμελιακές αρχές ισότητας των φύλων.

7 Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- [1] Αθανασιάδου Γ. & Κασαπίδου Β., *Τα Αναγνωστικά Βιβλία: Βιβλία της Γλώσσας της Ε΄ Τάξης του Δημοτικού Σχολείου*, Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δ.Π.Θ, 2006
- [2] Δαράκη Ε., *Εκπαιδευτική Ηγεσία και Φύλο*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2007
- [3] Δεληγιάννη Β. & Ζιώγου Σ., *Φύλο και Σχολική Πράξη. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1997
- [4] Δεληγιάννη Β. & Κουϊμτζή Β., *Τα Στερεότυπα για τους Ρόλους των Δύο Φύλων στα Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου Η Γλώσσα Μου*, Φιλολογος, τεύχος 49, 1987
- [5] Δραγώνα Θ., «Κοινωνικές Ταυτότητες/Ετερότητες» στο *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*, τόμος Α', Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2001
- [6] Ζιώγου Σ., *Διερευνώντας το Φύλο: Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός στη Γενική, Επαγγελματική και Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006
- [7] Ζιώγου Σ., Κουϊμτζή Β., Δαλακούρα Α. & Χασεκίδου Θ., *Εκπαίδευση, φύλο και ιδιότητα του πολίτη. Έρευνα και παρέμβαση για την ευαισθητοποίηση μαθητών-μαθητριών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τη δημοκρατία, το φύλο και την ιδιότητα του πολίτη* (Τελική Έκθεση), Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ και Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Υπουργείο Παιδείας, 2000
- [8] Κανταρτζή Ε., *Η Εικόνα της Γυναίκας. Διαχρονική Έρευνα των Αναγνωστικών Βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*, Θεσσαλονίκη, Αφοι Κυριακίδη, 1991
- [9] Καφάλης Α. & Χαραλάμπους Δ., *Σχολικά Εγχειρίδια, Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, Εκδόσεις Έκφραση, 1995

- [10] Κλαδούχου Ε., Εκπαίδευση και Φύλο στην Ελλάδα: Σχολιασμένη Καταγραφή Βιβλιογραφίας, Αθήνα, 2005
- [11] Κόκκος Α., *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων: Θεωρητικό Πλαίσιο και Προϋποθέσεις Μάθησης*, τ. Α', Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2005
- [12] Μαραγκουδάκη Ε., *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, Εκδ. Γ', Αθήνα, Οδυσσεύς, 2000
- [13] Ντρενογιάννη Ε., Σέρογλου Φ. & Τρέσσου Ευ. (επιμ.), *Φύλο και Εκπαίδευση: Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες, Νέες Τεχνολογίες*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 2007
- [14] Παυλίδου Θ. (επιμ.), *Γλώσσα – Γένος – Φύλο*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002
- [15] Παυλίδου Θ. (επιμ.), *Σπουδές Φύλου / Gender Studies: Τάσεις / Εντάσεις στην Ελλάδα και σε άλλες Ευρωπαϊκές Χώρες*, Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 2006
- [16] Πολίτης Φ., *Οι «Ανδρικές Ταυτότητες» στο Σχολείο: Ετεροσεξουαλικότητα, Ομοφυλοφοβία και Μισογυνισμός*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006
- [17] Τσοκαλίδου Π., *Το Φύλο της Γλώσσας*, Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων, 1996
- [18] ΥΠ.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.-ΓΓΛΕ, *Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ-Εκπαίδευση και Πολιτισμός*, Αθήνα, 1995, 2000
- [19] Φρειδερίκου Α., *Η Τζένη Πίσω από το Τζάμι. Αναπαραστάσεις των Φύλων στα Εγχειρίδια Γλωσσικής Διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995.

Ξενόγλωσση:

- [1] Aviram R., *An Object Relations Theory of Prejudice*, Journal for the Psychoanalysis of Culture & Society, 7 (2), 2002, pp. 305-312
- [2] Batsleer J., Davies T., O' Rourke R. & Weedon C., *Rewriting English: Cultural Politics of Gender and Class*, Methuen, 1985, pp. 164-65
- [3] Billig M., *Prejudice, Categorization and Particularization: From a Perceptual to a Rhetorical Approach*, European Journal of Social Psychology, 15, 1985, pp. 79-103
- [4] Butler J., *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge, 1990
- [5] Devine P.G., *Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components*, Journal of Personality and Social Psychology, 56, 1989, pp. 5-18
- [6] Piaget J. & Inhelder B., *The Psychology of the Child*, New York, Basic Books, 1969
- [7] Rosenthal R. & Jacobson L., *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development*, New York, Holt, 1968
- [8] Scott M., *A Powerful Theory and a Paradox. Environment and Behavior*, 37 (3), 2005, pp. 295-329
- [9] Wales J. & Clarke P., *Learning Citizenship. Practical Teaching Strategies for Secondary School*, The Nuffield Foundation, London, Routledge / Falmer Press, 2005.

Βασιλική Μελέτη

Εκπαιδευτικός, Μεταφράστρια,
Υπ. Διδάκτωρ Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου
Ηλ-Ταχ.: vmeleti@yahoo.gr